

Németh Balázs

Pécsi Tudományegyetem BTK Humán Fejlesztési Intézet

ORCID:0000-0002-4916-5741

A felsőoktatási LLL és a közösségfejlesztés összefüggései

Absztrakt

Az elemzés arra keres válaszokat, hogy milyen szerepet játszik a felsőoktatási lifelong learning a hatékony tudás-megosztással támogatott közösség-fejlesztésben, ezzel hatékony tanulóorientált szakpolitika formálásában. Megjelenik e témával összefüggésben, hogy a felsőoktatás milyen trendekkel jellemezhető a tanuló közösségek alakításában, ehhez illeszkedően közösségi kollaborációk megvalósításában. Igyekszünk arra is rámutatni, hogy melyek azok a kontextusok, melyek az európai felsőoktatást egészében érintik globális hatások okán, s hogy ezen hatások alapján mi lehet ez eucen szerepe a felsőoktatási lifelong learning fejlesztésében és innovációjában. Érdekes arra is odafigyelnünk, hogy e perspektívát aktuálisan milyen korlátok és lehetőségek jellemzik az UNESCO-nak a jövő kutatását érintő diskurzusa részeként, mely egyaránt kötődik az Agenda 2030 SDG4 eszmecseréhez.

Kulcsszavak: felsőoktatási LLL, tanuló közösségek, tudástranszfer, képességfejlesztés, kollaboráció

Abstract

Correlations in between University Lifelong Learning and Community Development. This paper will try responding to some current trends of university lifelong learning in the scope of community development through effective knowledge transfer so as to shape relevant policies in education and training. Therefore, the paper will elaborate upon universities' roles in the formation of learning cities and communities, consequently, in the making of community collaborations. Accordingly, this short analysis will reflect to some global impacts to hit higher education in Europe and to bring in the role of eucen as European Universities' network for promoting university lifelong learning. A special attempts is to integrate the approach of UNESCO referring to the futures of education to signal some choices and limitations in embracing lifelong learning as part of the UN Agenda 2030 discourse on SDGs.

Keywords: University LLL, learning communities, knowledge transfer, skills development, collaboration

Korlátok és lehetőségek a felsőoktatási lifelong learning szakpolitika terén

A felsőoktatás intézményeinek, tehát az egyetemeknek különleges szerep jut a tanuló közösségek, még inkább a tanuló városok fejlesztésében, melynek révén egyfajta harmadik missziót felvállalva és kiterjesztve hozzájárulnak a hatékony tudásmegosztáshoz és képességfejlesztéshez intergenerációs és interkulturális dimenzióban egyaránt. Ebben a folyamatban felfogásunk szerint kitüntetett szerep jut a felsőoktatási lifelong learning tevékenységeknek, melyek révén az egyetemek épp a tanulásban való részvétel és teljesítmény növelésének kettős kihívására igyekeznek segítő válaszokat, megoldásokat találni helyi és térségi tanulás-támogató formákra, megoldásokra és jó gyakorlatokra támaszkodva (Yang et al. 2015).

Ez az egyébként a nemzetközi térben sokféleképpen jelenlévő trend sajátos korlátoknak és perspektíváknak, lehetőségeknek a metszetében alakul, melyet globális hatások lokális környezetben eltérő intenzitással és hatásfokkal érvényesülő befolyása formál, vagy épp deformál.

Mindenesetre az egyetemek közül sem mindegyik számára izgalmas a téma maga, s a még a lifelong learning terület iránt elkötelezettek esetében is jobbra néhány kar számára válik akadémiai értelemben legitimációs kérdéssé, másképpen szólva misszióvá a terület.

A témát magát voltaképpen az eucen által megvalósított BEFLEX és BEFLEX+ projektek eredménye erősítette fel, mely projektek fókuszában egy az európai felsőoktatás számára kimunkált felsőoktatási lifelong learning ernyő alá összegyűjtött ajánlóssor elkészítése volt. (eucen 2007). Ezt az ajánlás-gyűjteményt aztán a szervezet megküldte az Európai Egyetemek Szövetségének (EUA), amely ennek hatására 2008-ban maga is elkészítette brüsszeli irodája által felkért szakértői csoport bevonásával a saját Lifelong Learning Kartáját, (European University Association 2008). A szerkezetében a kormányzatok és az egyetemek számára tíz-tíz pontban rögzített feladatsort számos vita és dialógus követte, ezek pedig további elemzéseket generáltak.

Ennek alapján maga az EUA trend-jelentései is foglalkoztak a felsőoktatási LLL aktuális kihívásaival az oktatási és harmadik missziós kontextusokban, s aztán a SIRUS projekt részletesen vizsgálta a felsőoktatási LLL mélyebb összefüggéseit és korlátait, s az eredmények bekerültek a projekt záró tanulmányába (Smidt, Sursock 2011). Az eucen is tovább folytatta a felsőoktatási lifelong learning fejlesztését és innovációját érintő kihívások és aktuális összefüggések feltárását és projekt-alapú elemzését (eucen projektek listája, kiadványok) és szorosan együttműködött és működik máig az Európai LLL Platformban közreműködő európai civil szervezetekkel, melyek számára a tanuláshoz kapcsolódó részvétel- és teljesítménymutatók növelése egyszerre cél és érdek.

Az ezredfordulót követő felfokozott cselekvés- és minőségorientáltság szemléletmódját egybevetve a gazdasági és társadalmi kihívásokkal. Ugyancsak jelentős mértékben a technológiai és különösen a digitalizáció révén változó tanulási szokások látványos és drasztikus változásával, s az ezek által a felsőoktatást is érintő oktatási és képzési területet érintő igényekkel. A 2008-ban kulmináló pénzügyi válság a korábbi kiegyenlítő trendeket felborította, és ennek révén sutba dobta a korábban megszokott lifelong learning policy képletet, azaz a foglalkoztatás és a társadalmi aktivitást egyszerre képviselő modellt, tehát voltaképpen feladta azt, és teret adott egy a csak a foglalkoztatási és e szerint piaci, redukcionista szemléletnek. Ez a korábban nem érzékelhető és kizárólagosan foglalkoztatási prioritásokat szem előtt tartó szakpolitikai képlet háttérbe szorította azt a nézetet, mely szerint az oktatásnak és képzésnek/szakképzésnek éppen olyan formában kell működnie, hogy az előbbi hozzájáruljon az utóbbi hatékonyságához, ezzel pedig a lifelong learning értelmezése alapján szükséges alap- és az ún. transzverzális képességek folyamatos fejlesztéséhez.

Témánk szempontjából tehát egy olyan változás állt be, hogy miközben megjelent a válság évében az EUA Karta a lifelong learning témakörében és a szervezet igyekezett is előre lendíteni a tanulási lehetőségeknek a felsőoktatási környezetben történő fejlesztése ügyét és erre számos felsőoktatási intézmény épített, mi több felkarolta saját felnőttképzési és lifelong learning kínálatot képviselő tanszékét, vagy intézetét és központját. 2008 után egyértelműen teret nyert egy a fent taglalt változásnak köszönhetően szinte csak az ipari, technológiai lobbiknak, illetve ezen érdekhalmazok képviselőinek megfelelni akaró egyetemi lifelong learning felfogás is, mely szakított, vagy szakítani szándékozott az uniós integráló felfogással. Számára a lifelong learning tevékenységek értelme és célja voltaképp az egyetemi képzések – akár graduálisak, akár rövid ciklusúak – munkaerőpiaci megfeleltetése és az ún. harmadik missziós megnyilvánulások, kollaborációk gazdasági és technológiai irányoknak való alárendelése lett.

Ezen hatás oly mértékben vált a tagországok zömének kormányai számára támogathatóvá és egyre inkább prioritássá, hogy háttérbe szorított számos addig futó uniós oktatási és képzési programot, mint például a Grundtvig Program (ez 2013-ban meg is szűnt addigi formájában!). Az új, 2013–2020 között időszakra szóló költségvetési keretben már egyértelműen a szakképzés és a munkaerőpiaci trendeknek feleltette meg a lifelong learning szakpolitikát. Ennek alapján már a 2009-es uniós parlamenti választásokat követően átemelték a felnőtt-tanulási témát a foglalkoztatás portfólióba az újonnan szerveződő Európai Bizottság főigazgatósági rendszerében. Ez a változás lassan, de biztosan átformálta a felsőoktatás viszonyulását a lifelong

learning témához. Az elmúlt évtizedben már zömmel a digitalizációs innovációk, a természet-tudományos és biotech fejlesztésekhez kapcsolódó orientációk, valamint a mérnöki témákhoz illeszkedő ún. „hard-science” témák kaptak prioritást. Ezen irányok dominanciáját a Horizon2020 program is egyértelműen jelezte, melyet később a 2013-tól érvényes költségvetési periódusban is megtartottak, sőt tovább emeltek. Ezek mellett ugyan maradt érdeklődés a tanulás fejlesztését érintő felsőoktatási innovációk iránt, de ezen irányokat áthatotta az érdeklődés lanygulása, a nemzeti szintű lifelong learning kollaborációk visszaesése, ezt az is jelzi, hogy néhány országban a felnőttek tanulását jelző lifelong learning fogalmát felváltotta a „*continuous learning*” címke (lásd: OECD 2020), melynek köszönhetően a felsőoktatási folyamatos oktatás/képzés (*university continuing education*) tulajdonképp visszatért, jelezve hogy ezzel szintén a tudás és képességek fejlesztését célzó szakpolitika az OECD és CEDEFOP irányoknak igyekezett megfelelni, vagyis a tagállami gazdasági, foglalkoztatási prioritások érvényesültek.

Két olyan témát azonosíthatunk, ahol karakteresen érvényesül egyfajta kiegyenlítő szemlélet a felsőoktatási lifelong learning gyakorlatában. Az egyik téma a *tanuló városok ügye*, melyben a felsőoktatás részvétele hozzájárul a minőségi tanulás megvalósulásához, tehát tanuló városok létrehozásához és formálásához. Ugyanakkor a felsőoktatás részvétele révén olyan fejlesztési és kutatási dimenziók nyílnak meg, melyek segítségével egyszerre lehetséges a gazdasági és társadalmi elvárások alapján formálódó tanulási igényekre reagálni hatékony tanulási kínálattal, ehhez illeszkedően közösségi terekben zajló tematikus programokkal (UNESCO UIL 2016). A másik ilyen témakör a felsőoktatás bevonásával megvalósuló *munkahelyi tanulás* innovációja, mely nem csak a humán erőforrás fejlesztés (HRD) problematikája, de számos társadalmi és etikai kérdést is felszínre hoz. Ehhez illeszkedően a felsőoktatás számos kutatással és kollaborációval járul hozzá tartalmi és módszertani fejlesztésekhez, a munkahelyen és a munkára épülő minőségi tanulás megvalósulásához (Benefits of Lifelong Learning – the BELL Project 2014; ASEM LLL HUB 2015; Loon et al. 2020).

A fenti területek azonosítása mellett pedig érdemes szemügyre venni az *Európai LLL Platform* tematikus tevékenységét, mert azokban is nagyon markánsan körvonalazódtak azok a kurrens témák, melyekben kutatással, tanácsadással a felsőoktatás is jelen van. Az elmúlt évtizedben a Lifelong Learning Platform tematikus fókuszában az alábbi témák bontakoztak ki:

- Képességek és végzettségek résztémák:
 - EU keretrendszerek
 - Tanácsadás
 - A tanulás validációja
 - Tanulási mobilitások
- A 21. századi kulcsképeségek
 - Aktív állampolgárság
 - Kultúra-alapú oktatás
 - Digitális tanulás
 - Média ismertetek
 - Vállalkozói készségek
- Befogadó oktatás
 - Intergenerációs tanulás
 - Részvétel a tanulásban
 - Önkéntesség
 - Migráció és menekültek
 - Nemek közötti egyenlőség
- Az oktatás finanszírozása
- Uniók oktatási együttműködések (European Lifelong Learning Platform-LLLP 2015)

A felsőoktatási lifelong learning területén olyan régi/új témák is előtérbe kerültek, mint a tanulás helye, a tanulásra fordított idő, a kritikus gondolkodás, a tanuló és a tanár közötti viszony (de Viron, Davies 2021), de olyan ma már klasszikusnak tekinthető elem is jelen van, mint a

fenntarthatóság kérdése, a méltányosság, hozzáférés és egyenlőség, a minőség és teljesítmény, valamint a társadalmi felelősség ügye.

Ezek a jelenségek hozzájárultak azokhoz a folyamatokhoz, melyek révén az UNESCO Lifelong Learning Intézete (UIL) elindította, vagyis tulajdonképpen folytatta a felsőoktatásnak a lifelong learning előmozdítása és fejlesztése, azaz a részvétel, a teljesítmény és a kooperáció háromszögében zajló tudásmegosztási formák hatékonysága növelésének érdekében folytatott elemzéseit. Ennek alapján 2013-tól tudatosan vont be az egyetemeket tanuló városok létrehozásának és fejlesztésének folyamatába, ugyanakkor a lifelong learning terén folytatott felsőoktatási megnyilvánulások is a kutatások fókuszába kerültek ismét a szakpolitikai dimenzió, az életpálya-tanácsadás, a hatékony validációs modellek innovációja, a felnőttképzési professzió megújítását célzó módszertanok elemzése okán, tekintettel a 2015. évi felnőtt-tanulási UNESCO ajánlások célkitűzéseire (UNESCO UIL 2015a, 2015b). Az UIL rendszeresen részt vett 2017-től az eucen által évente szervezett ún. Policy Talks rendezvényeken, melynek eredménye egy, az eucen által kiadott Lifelong Learning Policy állásfoglalás (Position Paper [sic!]) volt 2018-ban az AGENDA 2030 for Sustainable Development témában (eucen 2018).

A folyamatos szakpolitikai változások leképeződnek az ASEM LLL HUB által folytatott fejlesztésekben is, melyek egyik lépése volt az University College Cork által koordinált szervezeti megújulás az ír állam támogatásával annak érdekében, hogy 2018-tól új lendületet vegyen a szervezet kutatási és fejlesztési tevékenysége. Ezt erősítette a szervezet egyes kutatási hálózatainak átszervezése és egy az ASEM LLL kereteibe beágyazott Learning City Hálózat szervezése egyaránt. A nemzetközi szervezetek között az ILO is felzárkózott képesség és kompetencia fókuszú elemzéseivel a foglalkoztatási irányú trendek képviselőjével, s a jövő munkahelyét érintő elemzéseibe bevonta a lifelong learning irányt (ILO – Global Commission on the Future of Work 2019).

Ugyanakkor ne feledkezzünk meg azokról a globális keretokről, melyeket szintén 2015-ben határoztak meg az ENSZ égisze alatt zajló kormányközi egyeztetéseken, s ezek középpontjába a fenntartható fejlesztést tizenhét nagy célhalmazhoz illesztő úgynevezett *Agenda 2030* került (United Nations 2015).

Az UNESCO *Futures of Education*/ Az oktatás jövői c. vita hatása

Az AGENDA 2030 4. fejlesztési célját (SDG4 – Quality Education) jelentő irány magába foglalja az életen át tartó tanulást előmozdító oktatási fejlesztések, innovációk megvalósítását (UN SDG4 2020) és mára ennek egyik sajátos artikulációja az Oktatás jövői c. diskurzus és azonos címmel 2022-re tervezett UNESCO Jelentés, melynek címe *Learning to Become/Megtanulni valakivé válni* lesz (UNESCO 2019).

Két nagyon jelentős hatásra szükséges rámutatnunk az UNESCO-nak a jövő oktatását vizsgáló diskurzusa révén. Az egyik az UNESCO UIL szakértői csoportja révén kimunkált *Embracing the Culture of Lifelong Learning* c. elemzés, mely markánsan rámutat az életen át tartó tanulás jövőjét 2050-ig meghatározó és jellemző érintő társadalmi és gazdasági hatásokat egyaránt kiváltó kontextusokra (UNESCO UIL 2020). Az elemzés kiemel tíz olyan kulcsüzenetet, melynek segítségével értelmezi, hogy miképp lehetséges erősíteni az életen át tartó tanulás kultúráját, azaz milyen konkrét területeket kell fejleszteni ahhoz, hogy megvalósuljon az a célkitűzése, hogy markánsan többen és jobban tanuljanak életük során valamilyen együttműködésre épülő tanulási környezetben, legyen az iskolai forma, vagy iskolán kívüli megoldás. A tíz kulcsüzenet az alábbiak szerint következik:

1. „Ismerjük fel az életen át tartó tanulás holisztikus karakterét;
2. Ösztönözzük az életen át tartó tanulást erősítő tudományokon átívelő kutatásokat és szektorközi együttműködéseket;
3. Helyezzék a sérülékeny társadalmi csoportokat az életen át tartó tanulási Agenda homlokterébe;
4. Építsünk a közjavak egyikeként az egész életen át tartó tanulásra;
5. Biztosítsanak nagyobb és méltányosabb hozzáférést a tanulási technológiákhoz;
6. **Formálják át az iskolákat és az egyetemeket az életen át tartó tanulás intézményeivé;**

7. Ismerjék el és serkentsék a tanulás társas dimenzióit;
8. Ösztönözzék és támogassák a helyi életen át tartó tanulási kezdeményezéseket, ezek részeként a tanuló város ügyét;
9. Szervezzék újra és adjanak lendületet a munkahelyi tanulásnak;
10. Ismerjék el az életen át tartó tanulást emberi jogként” (UNESCO UIL 2020: 20).

A dokumentum 6. kulcsüzenetében az alábbi részletes célok szerepelnek:

„6. Formálják át az iskolákat és az egyetemeket az életen át tartó tanulás intézményeivé;

- A curriculum/tananyag megújítása;
- A pedagógiák átformálása;
- Nyitás a közösség irányában.” (ibid)

Témánk szempontjából nagyon lényeges rámutatnunk, hogy a fenti kulcsüzenetek közé beemelt oktatási – felsőoktatási cél és annak részterületei tulajdonképp azt az örökzöld kihívást tették egyértelművé, hogy az oktatás rendszere az öt évtizeddel korábbihoz hasonlóan válságba került és nem képes megbirkózni a gyökeresen átalakuló tanulási szokásokkal/igényekkel legyen szó a tanulás, helyéről, idejéről, tartalmáról és módszereiről, irányultságáról stb. Voltaképpen a felsőoktatási lifelong learning néhány alapvető kérdése került elő egy átfogó szakpolitikai környezetben. Kár, hogy a hazai egyetemfejlesztési irányokban nem túl sok szó esik ezekről a dimenziókról, de az általános oktatási és képzési politika is elnagyoltan utal a fenti tíz üzenet egyik-másik kérdésére, sőt zömmel figyelmen kívül hagyja őket.

A fenti témákat többségét nem érinti társadalmi dialógus, aminek az lesz, lehet a következménye, hogy a minőségi oktatás és képzés innovációjának kérdése egy redukcionista szemléletet tükröző, lényegében minden fejlesztést a technológiai, műszaki és természettudományos dimenzióba ágyazott szakpolitika keretei közt zajlik, ami nem igényli a finom, érzékeny társadalmi kontextusokat, kizárólag a gazdasági megtérülés és haszon elve vezet. Ezért a lifelong learning felsőoktatási kereteihez egyre kevésbé tartoznak hozzá a kormányközi mederben a méltányosság, a társadalmi felelősség, a befogadás témái, ezeket a foglalkoztatás, fenntartható növekedés, technológia-vezérelt innováció vezeti. Nem véletlen, hogy a hiányzó, alul-reprezentált kérdéseket a szakmai értelemben vett civil szervezetek képviselik, mint például az Európai Lifelong Learning Platform (European Lifelong Learning Platform-LLLP 2015), vagy a Nemzetközi Felnőttoktatási Tanács (ICAE 2016). Ennek igazán jó példát hozó kormányközi támogatással működő komplementer platformja az ASEM LLL HUB, mely az ASEM kormányközi fórum kiegészítő LLL panelje, hat hálózatos alapon működő platformjával.

Következtetések – mit hoz a jövő?

A jövő témák szempontjából eléggé bizonytalannak látszik, és a COVID-19 járvány hatására sok szempontból jelentős visszaesések várhatók. Már érezhető, hogy a tanulásban való részvétel és teljesítmény egyaránt visszaesik és eltelik legalább három-öt esztendő, mire a járvány előtti szintre visszatérhetnek a mutatók, akár gazdasági, akár társadalmi vonatkozásban.

Rövid távon az érzékelhető, hogy az egyetemek zömét elcsábítja a rövid távú érdek a kormányok az erősnek tűnő gazdasági, technológiai/ipari lobbi-csoportok által képviselt költség–haszon szemlélet irányába, ami vagy foglyul ejti a lifelong learning szakpolitikát, vagy könnyedén lemond róla. Globálisan elég kevés olyan gazdasági centrum van, ahol ennél jóval többet szánnak a felsőoktatási lifelong learning ügyének és ahol az egyetemek szerepe jócskán túlmutathat a gazdasági célokon, hogy társadalmi stabilitás és közösségépítés részese is lehessen, akár résztvevő, vagy akár kezdeményező stakeholder szerepekben. A legutóbbi eucen 2020 *Open Fora* című on-line diskurzus által képviselt trendek e folyamatokat jelezték a közösségi orientáció/tanuló városok, a munkahelyi/munka-alapú tanulás, a digitalizáció és az aktív állampolgárság témák kapcsán. Ezen irányokban különösen fontos K+F+I szerepet töltenek be az egyetemek, s társadalmi elvárássá válik, hogy számos esetben kezdeményező szerepben is feltűnjenek a felsőoktatás intézményei, ezzel maguk is lifelong learning intézménnyé formálódnak (eucen Studies 2020).

Irodalom

- ASEM LLL HUB (2015). Research Network2 on Workplace Learning. <https://asemlllhub.org/researchnetworks/workplacelearning/>.
- Benefits of Lifelong Learning – the BELL Project (2014). European Association for the Education of Adults » Benefits of Lifelong Learning (BeLL) <https://eaea.org/our-work/projects/benefits-of-lifelong-learning/>.
- de Viron, F., Davies, P. (2021). Kutatása most zajlik kérdőíves felmérés alapján az UNESCO UIL számára. Eredményeit a tervezett UIL Lifelong Learning Policy Handbook közli a 2021. év során.
- eucen (2007). *BEFLEX és BEFLEX+ projektek*. <http://www.eucen.eu/BeFlex/index.html>.
- eucen (2018). *position on University Lifelong Learning promoting the Agenda 2030 on Sustainable Development*. https://eucenstudies.files.wordpress.com/2018/06/36_eucenppaper_uill-agenda2030sdseditd.pdf.
- eucen Studies (2020). <https://eucenstudies.eucen.eu/>.
- European Lifelong Learning Platform-LLL (2015). *Lifelong Learning Platform – European Civil Society for Education*. <http://lllplatform.eu/>.
- European University Association (2008). *European Universities' Charter on Lifelong learning* Brussels: EUA. <https://eua.eu/resources/publications/646:european-universities%C3%A2%E2%82%AC%E2%84%A2-charter-on-lifelong-learning.html>.
- ILO – Global Commission on the Future of Work (2019) *Working for a Brighter Future*. Geneva: ILO. https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_662410/lang--en/index.htm.
- ICAE (2016). *International Council for Adult Education – ICAE*. <http://icae.global/>.
- Loon, M., Stewart, J., Nachmias, S. (szerk.) (2020). *The Future of HRD I-II*. Cham: Palgrave Macmillan.
- OECD (2020). *Continuous Learning in Working Life in Finland*. Paris: OECD. <http://www.oecd.org/els/continuous-learning-in-working-life-in-finland-2ffcffe6-en.htm>.
- Smidt, H., Sursock, A. (szerk.) (2011). *Engaging in Lifelong Learning: Shaping Inclusive and Responsive University Strategies – The SIRUS Project*. Brussels: EUA. <https://eua.eu/component/publications/publications.html?id=404:engaging-in-lifelong-learning-shaping-inclusive-and-responsive-university-strategies>.
- UN SDG4 (2020). *Education | Department of Economic and Social Affairs*. <https://sdgs.un.org/topics/education>.
- UNESCO (2019). *The Futures of Education Platform. LEARNING TO BECOME*. <https://en.unesco.org/futuresofeducation/>.
- UNESCO UIL (2015a). *Guidelines for Building Learning Cities*. Hamburg: UIL. <https://uil.unesco.org/lifelong-learning/learning-cities/guidelines-building-learning-cities>.
- UNESCO UIL (2015b). *Recommendation on Adult Learning and Education* Hamburg: UIL. <https://uil.unesco.org/adult-education/unesco-recommendation/unesco-recommendation-adult-learning-and-education-2015>.
- UNESCO UIL (2016). *Global Network of Learning Cities*. <https://uil.unesco.org/lifelong-learning/learning-cities>.
- UNESCO UIL (2020). *Embracing the Culture of Lifelong Learning*. Hamburg: UIL. <https://uil.unesco.org/lifelong-learning/embracing-culture-lifelong-learning>.
- United Nations (2015). *Transforming our World – the 2030 Agenda for Sustainable Development Goals*. New York: UN. [https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030Agenda for Sustainable Development web.pdf](https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf).
- Yang, J., Schneller, C., Roche, S. (szerk.) (2015). *The Role of Higher Education in Promoting Lifelong Learning*. Hamburg: UNESCO UIL. <https://uil.unesco.org/lifelong-learning/policies-database/role-higher-education-promoting-lifelong-learning>.